

(1992), hogy a múlt alkotó módon belefolyik a jelenbe. A vázolt körülmények között egy film nemzeti hovatartozásának mind kisebb a jelentősége, kivéve, amikor *couleur locale*-okról van szó. A kis országok továbbra is ritkán készítenek sikeres filmeket, olyanokat, mint Gabriel Axel *Babette lakomája* (Babettes gæstebud, Dánia, 1987), Bille August *Hódító Pelléje* (Pelle erobreren, Svédország/Dánia, 1987) vagy Aki Kaurismäki *Bérgyilkost fogadtam* (I Hired a Contract Killer) című alkotása (Finnország/Svédország, 1990). Kaurismäki esete különösen érdekes, mivel szembehelyezkedik a hagyományos művész filmmel, hasonlóan ahhoz, ahogy azt az új hullám tette a „minőség-hagyomány” mozijával a hatvanas években. Valójában felvethető, hogy ma kétféle nemzetközi művészfilm létezik. Egyfelől létezik egy hivatalosan elismert, amely igen közel áll a fősodorhoz, mind filmes értékeiben, mind pedig a forgalmazás módjában. Ebbe a kategóriába nem csupán európai filmek sorolandók be, hanem a kínai „ötödik generációs” filmkészítők, például Zhang Yimou vagy Chen Kaige alkotásai, amelyek művészi kidolgozottságuk miatt nemzetközi elismerésben részesültek. Másfelől azonban ott vannak a kis pénzből készült független filmek a legkülönbözőbb országokból, például az Egyesült Államokból: ezek másféle élményt nyújtanak. Az olyan filmrendezők, mint

Jim Jarmusch (*Mystery Train*, 1989) vagy David Lynch (*Kék bársony* – *Blue Velvet*, 1986) legalább annyira képviselik e második kategóriát, mint európai kollégáik, így Wenders és Kaurismäki. Néhány rendező, köztük a spanyol Pedro Almodóvar a maga merész szexuálpolitikai kísérleteivel, vagy épp Wenders, közbülső helyet foglal el a két kategória között, mivel művészi értelemben eredeti műveket hoznak létre, de a hagyományos közönséghez szólnak. Átfedés van az olyan rendezők között is, mint Lynch, aki ötletesen dolgozik a klasszikus filmes (és televíziós) műfajokkal, valamint a Hollywood peremén létező egzotikusabb irányt képviselők között.

A fentiek következtében a művészfilm inkább, mint korábban bármikor, gyűjtőfogalommal vált: magában foglalja a lehetséges filmművészetekről szóló nézeteket, a fősodron kívül és belül egyaránt. Mindenekelőtt azt a tényt tükrözi, hogy továbbra is helye van a különbözőségeknek, még a konszolidált monopolizált világában is.

Irodalom

Browne, Nick: *Cahiers du cinéma*, vol 3, 1990.

Harvey, Sylvia: *May '68 and Film Culture*, 1977.

Hillier, Jim (ed.): *Cahiers du Cinéma*, vols 1–2, 1983–1984.

Solanas, Fernando–Getino, Octavio: *Towards a Third Cinema*, 1969.

Ingrid Bergman a végsőkig elkeseredve. Ingmar Bergman filmjeiben a dolgok értelmét keresi, miközben a szenvedést ábrázolja

musicalt. Az egyedüli túlélők a Disney animációs nagyjátékfilmjei a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, mint *A Szépség és a Szörnyeteg* (*Beauty and the Beast*, 1991), amelyhez Alan Menken szerezte a zenét és Howard Ashman a dalszövegeket.

A nyolcvanas évekre a film-popzenei stratégiák gyakran használtak fel annyi, már korábban megjelent, nem eredeti zenét, amennyi csak ráfért az adott film hangsávjára, általában forrászeneként, hogy a moziba csalják a fiatalabb nézőket, illetve, hogy hanghordozón újra kiadhassák ezt az „újrahasznosított” zenei anyagot, „eredeti filmzene” címszó alatt. Tömegesen tűntek fel az eredeti dalok, amelyeket rendszerint a popzene sztárjai adtak elő, gyakran tökéletes aszinkronban a film hangulatával, a hosszú, vége főcím képsorok alatt, amelyek ma már állandó tartozékai a filmeknek. De a zene mint független ábrázoló médium megnövekedett jelentősége a moziban elvezetett a filmhez kapcsolódó zene – mind a klasszikus, mind a dzsessz, a pop, és ezek kombinációi – kommerciális életképességének megerősödéséhez. Sokkal több, klasszikusokra épülő filmzene jelent meg hanghordozón, mint valaha. Még az olyan rég elfeledett kísérőzene is lemezzre került, mint Hermanné Alfred Hitchcock *Szakadt függönyéhez* (*Torn Curtain*, 1966) vagy Northé a 2001-hez. Sőt, teljes lemezcégek – például az Entr'acte (mai nevén Southern Cross) vagy a Varese Sarabande – álltak át szinte kizárólagosan a klasszikus filmzenék kiadására. Az olyan filmek pedig, mint a 2001 vagy *A szakasz* (Platoon; Oliver Stone, 1986) nagyban megnövelték az eladhatóságát a kíséretként hallható klasszikus zenéknek.

Hogy teljes legyen a kör, Henryk Górecki 1977-es *Harmadik szimfóniája* lett az utóbbi másfél évtized egyik legnépszerűbb klasszikus zenei lemezfelvétele, miután felkerült Peter Weir *Félelem nélkül* (*Fearless*, 1993) című film-

jének hangsávjára. A popzene különféle műfajai, kiváltképp a rap, olyan jelentőségre tettek szert napjaink filmpiacán, hogy immár a bevezető marketingstratégiák részévé vált a bemutatásra váró film sztárjainak és dalainak előzetes felvezetése a televíziós klipekben. És amíg az 1960 előtti mozi rendszerint megőrzött egyfajta tisztaságot és következetességet a maga filmzenei profiljában, a mai mozgóképek a legteljesebb posztmodern keveréket kínálják. Warren Beatty *Dick Tracy*jének 1990-es bemutatását nem kevesebb mint három hangfelvétel követte. Az egyik a nagyzenekari, klasszikus-heroikus háttérzene szólt Danny Elfmantól, az egykori rockzenésztől. A másodikon Andy Paleynek a harmincas évek stílusában komponált darabjai, amelyek a forrászenét szolgáltatták a filmben. És a harmadik – bár ez jelent meg elsőnek – egy Madonna-album Stephen Sondheim Broadway-zeneszerző három dalával, amelyet a rock-szupersztár adott elő a filmben.

Irodalom

- Bazelon, Irwin: *Knowing the Score: Notes on Film Music*, 1975.
 Brown, Royal S.: *Overtones and Undertones: Reading Film Music*, 1994.
 Karlin, Fred: *Listening to Movies: The Film Lover's Guide to Film Music*, 1994.
 id.-Wright, Rayburn: *On the Track: A Guide to Contemporary Film Scoring*, 1990.
 Mancini, Henry (Lees, Gene közrem.): *Did They Mention the Music?*, 1989.
 Meeker, David: *Jazz in the Movies: A Guide to Jazz Musicians, 1917-1977*, 1981.
 Prendergast, Roy M.: *Fil, Music, a Neglected Art: A Critical Study of Music in Films*, 1992.
 Rózsa Miklós: *Double Life: The Autobiography of Miklós Rózsa*, 1983.

A művészfilm

GEOFFREY NOWELL-SMITH

A hatvanas évek elején az európai filmművészet reményteljes jövő elé nézett. Noha a nézettség csökkent, új filmtípusok jelentek meg, amelyek az új időkhöz idomultak. Szélesedett a koprodukciók nemzetközi piaca, a francia új hullám pedig megmutatta, hogy a kis költségvetéssel készült, szűkebb rétegnek szóló filmek hogyan tudják mégiscsak behozni a rájuk fordított költségeket. A nyolcvanas években azonban a helyzet már korántsem volt ennyire rózsás. A hatvanas évtized és a hetvenes évek elejének filmművészete kifulladt. Tovább romlott a nézettség, s esetenként kétségbeejtő mértéket öltött. Hollywood megerősítette hatalmi pozícióját a főbb

filmpiacokon, s nagyobb részt markolt föl a csökkenő bevételekből. Sok európai országban, különösen a kisebbekben, a hazai készítésű népszerű filmek – vígjátékok, krimik és más hagyományos könnyed műfajok – száma minimálisra csökkent, a filmgyártás esetlegessé vált, s csak az anyagi támogatás és bizonyos esetekben a nemzetközi siker tartotta életben. Akár gazdasági, akár kulturális értelemben vett nemzeti filmművészet, vagyis nemzeti piacra rendszeresen termelő s nemzeti érdekű kulturális üzenetet közvetítő filmipar ma csupán néhány nyugat-európai (s a kommunizmus bukása óta) kelet-európai országban létezik.

Michelangelo Antonioni

(1912-)

1960 májusában Cannes-ban bemutatták Michelangelo Antonioni *A kaland* című filmjét, amely a negyvenhat éves rendező hatodik játékfilmje volt.

A *kaland* női főszereplője az addig ismeretlen Monica Vitti volt. A színésznő feltűnik (fekete párókában) a rendező következő filmjében, *Az éjszakában* (1961) is, s megint csak ő a főszereplője (ismét szökén, Alain Delon oldalán) a *Napfogyatkozás* (1962) című filmnek, illetve (vörösre festett hajjal) a *Vörös sivatagnak* (1964). Az intelligens és élénk, a neurozis határán álló (a *Vörös sivatagban* pedig idegösszeomlást kapó) Vitti-figura határozza meg a hatvanas évek elejének e filmsoportját, melyre a képi gazdagság jellemző; e filmek a modern világban uralkodó erkölcsi zűrzavarról szólnak.

A Vitti-filmek témái, ha nem is ennyire kihegyezetten, de már korábban jellemezték Antonioni munkáit. Az egzisztenciális zavar nem csupán korábbi játékfilmjeinek (például az 1950-es *Cronaca di un amore* – Egy szerelem krónikája) szereplőit jellemezte, hanem korai dokumentumfilmjeinek a való életből vett figuráit is, így a sikertelen öngyilkossági kísérletet végrehajtókat, akikkel a *Szeretem a városban* című epizódfilmben 1953-ban riportot készített. Ahogy a rendező elhelyezi szereplőit a tájban, amely elnyeli őket és (különösen a *Vörös sivatagban*) sebezhetőnek, sőt jelentéktelennek mutatja valamennyiüket, annak már világos előzményei fedezhetők fel a korábbi filmekben. Ám csak a hatvanas években érintette meg mélyebben Antonioni merész modernizmusa a művészfilm iránt érdeklődő fiatal közönséget.

A *kaland* sikere után Antonioninak módja nyílt rá, hogy nagyobb költségvetéssel készítsen filmet, s nemzet-

közi sztárgárdát foglalkoztasson: az erőtlen Marcello Mastroiannit és a morcos Jeanne Moreau-t *Az éjszakában*, a csodálatosan dinamikus Alain Delont a *Napfogyatkozásban* és a kissé ostoba Richard Harrist a *Vörös sivatagban*. Ezt követően Carlo Ponti producer felkérte, hogy nemzetközi koprodukcióban rendezzen filmsorozatot; ennek első darabja a *Nagyítás* lett, egy éles szemű külföldi megfigyelései a „London-rengeteg”-ről, David Hemmings főszereplésével és a Jeff Beck irányította a Yardbirds közreműködésével. Hasonló recept érvényesült az amerikai campuslázadást bemutató *Zabriskie Pointban* (1969), amelyet az amerikai kritikusok kegyetlenül kifiguráztak, s újabb öt évnek kellett eltelnie, míg Antonioni be tudta fejezni a Ponti-féle sorozatot a *Foglalkozása: riporter* (1975) című filmmel.

1972-ben, a kulturális forradalom virágzása idején Antonioni a kínai kormány felkérésére 220 perces dokumentumfilmet forgatott Kínában az olasz televízió számára. *Vendéglátói kedveltek csapottak, s a nemzet szennyezőleg hangos zúgta el a kínai sajtó, amiért a „rossz” Kínát mutatta be* (akárcsak a *Zabriskie Point* esetében, melyet annak idején a rossz Amerika láttatásáért ítétek el). Antonioni filmje, a *Chung Kuo Cina* (Kína) valójában szelíd (ám a hivatalostól igencsak eltérő) képet fest az átalakulásban levő társadalomról, amely nehezen nyílik meg egy külföldi kíváncsi pillantásai előtt.

A *Foglalkozása: riporter* végére Antonioni és stábjja kitálat, majd fel is vett egy snittet, amely talán az egész film-történet legjelentősebb felvétele lett: egy hosszú, lassú pásztázó svenk, mely egy szobában kezdődik, áthalad az ablakra szerelt vasrácsok között, körbejár az udvaron, majd visszatér, hogy benézzen az épületbe, ahol a szereplő, akinek nézőpontját a svenk kezdetben érvényesítette, most holtan fekszik: titokzatos fegyveresek ölték meg, akiket futólag mutatott a kamera, miközben körbe-

járatta tekintetét az udvaron. Következő filmjét, *Az oberwaldi titok*-ot (1980) Antonioni újabb nagy erőfeszítéssel teljes egészében videokamerával vette fel, elektronikus fényeffektusokat használva fel hozzá, majd az egészet áttette 35 milliméteres szalagra. Sajnos ez a technika nem érte el az Antonioni által kívánt hatást, s a film bukásához hozzájárult még a rendezőnél szokatlan, rosszul megválasztott melodramatikus történet is (Jean Cocteau műve, a *L'Aigle à deux têtes* – A kétfejű sas).

1980-ban egy méltató cikkben a francia Roland Barthes Antonioni-t mint a legjelentősebb modern művészt írta le, akinek jelszavai a „bölcesség”, az „éberség” és a „törekenység”. Sehol nem ütköznek ki annyira ezek az értékek, mint az *Egy nő azonosítása* (1982) című filmben; ez a történet egy rendezőről szól, aki, miközben női főszereplőt keres az új filmjéhez, új élettárs után is kutat, s a két törekvés kibogozhatatlanul összekeveredik az életében. Antonioni egész életművére jellemző, hogy az utazás többet ér a megérkezésnél. A megoldások nyitottak, és a narratív zárlatot egy bizonytalan erkölcsi megvilágosodás elérése helyettesíti. A *kiáltás* (1957) és a *Foglalkozása: riporter* halállal végződik, *Az éjszaka* végén a pár bezáródik egy szerelem nélküli házasságba, de gyakoribb az, hogy filmjei utolsó kockáin úgy érezzük, a hős vagy hősnő tovább fog lépni. A rendkívüli, látszólag absztrakt montázs a *Napfogyatkozás* legvégén azt sugallja, hogy Piero és Vittoria kapcsolata befejeződött, de legalább ilyen erővel érezzük azt is, hogy mindegyikük életében lesz még szerelem.

Antonioni 1985-ben súlyos szélütést kapott, amittől fél oldalára megbénult; úgy tűnt, a betegség pontot tesz filmes karrierje végére, de meglepő módon 1995-ben megiscsak megrendezte a *Túl a felhőkön* című filmet, amely néhány saját elbeszélése alapján készült. Ezenközben a világ számos pontján rendeztek alkotásaiból retrospektív sorozatokat, melyek tovább öregbítették annak a rendezőnek a hírnevét, akinek életműve ma is élő és modern.

GEOFFREY NOWELL-SMITH

PONTOSABB FILMEK

Cronaca di un amore ('Egy szerelem krónikája', 1950); I vinti ('A legyőzöttek', 1952); Hölgy, kaméliák nélkül ('La signora senza camelie', 1953); A barátok ('Le amiche', 1955); A kiáltás ('Il grido', 1957); A kaland ('L'avventura', 1960); Az éjszaka ('La notte', 1961); Napfogyatkozás ('Eclissi', 1962); Vörös sivatag ('Il deserto rosso', 1964); Napfogyatkozás ('Eclissi', 1962); Foglalkozása: riporter ('Professione: reporter', 1975); Az oberwaldi titok ('Il mistero di Oberwald', 1980); Egy nő azonosítása ('Identificazione di una donna', 1982); Túl a felhőkön ('Par-delà les nuages', 1995).

IRODALOM

Barthes, Roland: *Cher Antonioni*, 1980.
 Chatman, Seymour: *Antonioni*, 1985.
 Nowell-Smith, Geoffrey: *Beyond the Po Valley Blues*, 1993.
 Rohdie, Sam: *Antonioni*, 1990.

Balra: Monica Vitti a *Napfogyatkozásban* (1962)

Ennek eredményeképpen az európai mozi mindinkább (kis és közepes költségvetésű filmek esetében) a „művészfilm” fogalma, (a felső szférában) a „nemzetközi film” kategória jellemzi. Az idézőjelbe tett szavak elég pontosan érzékeltetik a helyzetet, amely az 1980-as években alakult ki, de a művészfilm fogalma félrevezető lehet, amikor visszatekintő módon a korábbi idők európai filmjeire alkalmazzuk. A Nagy-Britanniában és Amerikában „művészfilm” címkével forgalmazott, s a „kommersz” alkotásoktól valahogy különbözőnek gondolt filmek közül jó néhány valójában a meghatározó irányzathoz tartozó munka volt (és ma is az) a saját hazájában, s már otthon nagy sikert aratott, mielőtt eladták volna külföldre, hogy ott a szűkebb kört vonzó „art-mozi-hálózatokban” vetítsék; ugyanez igaz a japán és indiai filmekre is.

AZ ÚJ MŰVÉSZFILM

A művészfilm (vagy *film d'art*) fogalma, mely mind gazdasági, mind kulturális értelemben különbözik az átlagos kommersz produkcióktól, majdnem egyidős magával a film történetével. A magasabb (vagy valamennyire is megkülönböztetett) művészi színvonalon létrehozott filmek szolgálhatnak üzleti stratégiát producerek és impresszáriók számára, vagy esztétikai célokat rendezők számára, bár mindkét fél gyakran tapasztalta meg a magán kárán, hogy a célok nem szükségszerűen összeegyeztethetők. 1945 után a kormánypolitika sok országban támogatta a filmgyártást, mint amely alkalmas a nemzeti kultúra megjelenítésére. Noha e támogatások szándékukban és hatásukban gyakran voltak kétarcúak, mégiscsak olyan teret biztosítottak a fősodortól eltérő filmkészítés számára, amelyben az anyagilag életképes, nemegyszer pedig megbízható profittermelő tudott maradni.

A hatvanas évek folyamán Európában formálódó új művészfilm nem volt homogén jelenség. Egyaránt ide tartoztak a francia új hullámon belül készült olcsó és gyakran vidám filmek, valamint az olyan magasztos szuperprodukciók, mint Viscontitól *A párdúc*, amely Olaszországban, de a 20. Century Fox pénzén készült. Az új hullámon belül is különböző tendenciák jelenek. Egyes rendezők, így Jean-Luc Godard, megmaradtak a radikális kísérletezés mellett, míg mások, például Claude Chabrol fokozatosan a zsánerfilm irányába mozdultak el (Chabrol esetében ez a Hitchcock hatását mutató thriller volt). Bármilyen utat választottak is a rendezők, találtak maguknak támogató producereket, s biztosak lehettek abban, a piac elég rugalmas ahhoz, hogy kellő mennyiségű különböző karakterű, hazai, illetve nemzetközi forgalmazásra készült filmet tudjon eltartani. Nagy-Britanniában a piaci helyzet nem volt ennyire kedvező. A *free cinema* köréből kikerült rendezők jobban függtek a hagyományos forgalmazástól; bár kivívtak maguknak némi nemzetközi megbecsü-

Egy tipikus jelenet Theodorosz Angelopulosz *Vándorszínészek* (1975) című filmjéből, amely a visszatekintés módszerével el annak érdekében, hogy feltáruljanak egy vándorszínész-társulat tagjainak személyes élettörténetei és Görögország politikai históriája

lést, útjuk a sikerhez inkább Amerikán, mint Európán át vezetett.

Az európai művészfilm történetében 1959–60-ban állt be fordulat, amikor megszületett Truffaut-tól a *Négyszáz csapás* (Les quatre cents coups), Alain Resnais-tól a *Szerelmem*, *Hirosima*, Godard-tól a *Kifulladásig*, Michelangelo Antonionitól *A kaland* és Fellinitől *Az édes élet*. Az új filmművészet sikeréhez szükséges kulturális feltételek már az ötvenes években megteremtődtek, elsősorban a filmtársaságok és szűk körben terjedő magazinok jóvoltából; s hogy nagy események vannak készülőben, azt már az olyan filmek lelkes fogadtatása jelezte, mint Ingmar Bergman *A hetedik pecsétjéé* 1957-ben. Ám az új hullám és a hozzá kapcsolódó filmek vonzereje még nagyobb volt, ami nem annyira „művészi” jellegükből, mint inkább egyéb meghatározó jegyeikből – a legkülönbözőbb kísérletek iránti nyitottság és (a még mindig szigorú cenzurális szabályok alá eső brit és amerikai átlagfilmekhez képest) a szexuális kérdésekről való egyenes beszéd – fakadt. Mindez különösen vonzó hatást gyakorolt a fiatal, műveltebb közönségre, amely a demográfiai és kulturális

változásokkal egyenes arányban vált mind meghatározóbbá. Végig a hatvanas évtizedben az úgynevezett művészfilm volt az, ami hevenyészetten megírt elbeszélésekkel és a való élet tökéletlen voltának kritikájával szolgált számukra, míg a fősodorba tartozó filmek, akár valamilyik nagyobb hollywoodi stúdióból kerültek ki, akár a francia „minőség-hagyomány” folytatói voltak, jól megcsinált művészi produkciót jelentettek, amit a mozikat mind ritkábban látogató átlagközönség ízléséhez szabtak.

A hatvanas évtized a szerzői film, azaz a *film d'auteur* időszaka is. A hollywoodi filmeket egyre inkább rendezők alapján értékelték (és népszerűsítették), annak ellenére, hogy a rendezőnek mint szerzőnek nem volt törvényes státusza a hollywoodi produkciós rendszeren belül. Európában, ahol a rendezők már hosszú ideje nagyobb ellenőrző szerepet élveztek saját munkájuk felett, s a törvény is jobban védte őket, az új közönség támogatásának felhasználásával mutatták be intellektuálisan kihívó és megdöbbentő filmjeiket.

Olaszországban az eredetileg regény- és esszéíró Pier Paolo Pasolini kezdett filmkészítéssel foglalkozni, ame-

Anatole Dauman

(1925–1998)

Orosz-lengyel emigráns zsidó családba született, és a Párizs Neuilly kerületében lévő Lycée Pasteurban végzett rövid tanulmányokat (abban az iskolában, ahol Sartre tanított és Alain Resnais, valamint Chris Marker diákoskodott); tanulmányait az ellenállásban való aktív részvétel miatt szakította meg. A fiatal Dauman 1949-ben barátjával, Philippe Lifchitzcel belevágott valamibe, amit ő maga úgy jellemzett, mint „a háború utáni filmproducerek rulettje”; megalapította az Argos filmvállalatot.

Részben úgy akarta elkerülni a túl nagy kockázatot, hogy az Argost kezdetben igénytelen rövidfilmeket gyártó, finanszírozó és forgalmazó vállalkozássá tette; ekkorra a rövidfilmeknek már megbízható piacuk volt, és így belőlük el lehetett tartani a költséges nagyfilmeket is. A technikai újításoknak is sokat köszönhetett: a hordozható kameráknak, a gyorsabb tekerescserének, ami lehetővé tette a stáb létszámának csökkentését és a költségek lefaragását, a rendezőnek pedig, hogy kilépjen a stúdió falai közül, és a helyszínen forgasson. Míg Marker, Resnais és Varda korai rövidfilmjeinek előállítását részben ezek az újítások könnyítették meg, addig az Argos egyediségét az határozta meg, ahogy Dauman a vállalat célját megfogalmazta.

Bár Daumant gyakran említik Georges de Beauregard és Pierre Braunberger mellett a nagy producerhármás egyik tagjaként, mint aki kizárólag az új hullámos rendezők filmjeihez kötődött, az igazság az, hogy Dauman már az új hullám kezdeti szakaszában előtt elfogadta az *auteur*-film koncepcióját. Épp ez volt az, ami az Argost egyedivé és stabillá tette. Alexandre Astruc *A New Avant-Garde: The Camera-Style* ('Új avantgárd születése: a kamertőlőtől', 1948) című jelentős esszéjének megjelenése, valamint az *Egy falusi plébános naplója* (*Le journal d'un curé de campagne*, 1951) című Bresson-film volt döntő hatással arra, hogy az Argos elkötelezze magát az irodalmi mozi új koncepciója mellett, amelyet Dauman meghatározása szerint „nem az irodalmi feldolgozások, hanem a *cinéaste*-ok, azaz filmes szakemberek határoznak meg, akik kivételes kapcsolatot hoznak létre a szöveg és a ké-

pek között. Vállalva az önmaga számára kijelölt feladatot, az Argos első játékfilmje a *Les crimes de l'amour* lett ('A szerelem bűnei', 1953), két közepes hosszúságú filmből összeállított „csomag”: az egyik Astruc-tól a *Le rideau cramoisi* ('A karmazsin függöny'), a másik a Clavel-Barry párostól a *Minade Vaughel*; a film létrehozását anyagilag az tette lehetővé, hogy a vállalat korábban számos díjnyertes, üzletileg is kifizetődő rövidfilmet készített, köztük dokumentumdarabokat és rajzfilmeket.

Dauman *auteur*-film melletti elkötelezettségének az volt a jutalma, hogy 1959-ben együtt dolgozhatott a Marguerite Duras-val és Alain Resnais-vel, és az együttműködés eredményeképpen elkészült a korszakalkotó *Szerelmem, Hiroshima*, majd a sor folytatódott végig a hatvanas évtizedben, amikor az Argos olyan filmek elkészítését vállalta, melyeket mások visszautasítottak, például a *Vétlen Baltazár* (1967; rendezte Robert Bresson) és a *Deux ou trois choses que je sais d'elle* ('Két-három dolgot tudok róla', 1966; rendezte Jean-Luc Godard).

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején az Argos néhány olyan film létrehozásában működött közre, amely nemzetközi áttörést jelentett rendezőik számára. Közismerten ez történt Oshima botrányos sikerdarabjával, *Az érzékek birodalmával* (1976). Hagyományosabb értelemben volt ünnepelt film Volker Schlöndorfftól *A bádogdob* (1979) és Wim Wenderstől a *Párizs, Texas* (1984), és mindkét alkotás Arany Pálma-díjat kapott Cannes-ban. Dauman együttműködése Wendersszel a nyolcvanas években tovább folytatódott a *Berlin fölött az ég* (1987) és *A világ végéig* (*Bis ans Ende der Welt*, 1991) című filmekkel. Szintén az Argos vállalta Tarkovszkij utolsó filmje, az *Aldozathozatal* (Offret, 1986) produkciós munkálatait. Az 1980-as évek vége óta eltelt időben Dauman producer lett egy hosszabb munkái igénylő vállalkozásban, Elia Kazan *Beyond the Aegean* ('Túl az Égei-tengeren') című új filmjében.

1989 októberében a párizsi Georges Pompidou Központ kimerítő retrospektív sorozatot szentelt az Argos produkciós munkáinak, így róva le tiszteletét Dauman negyvenéves céltudatos szerzőifilmes produceri múltja előtt.

CHRIS DARKE

FONTOSSÁB FILMEK

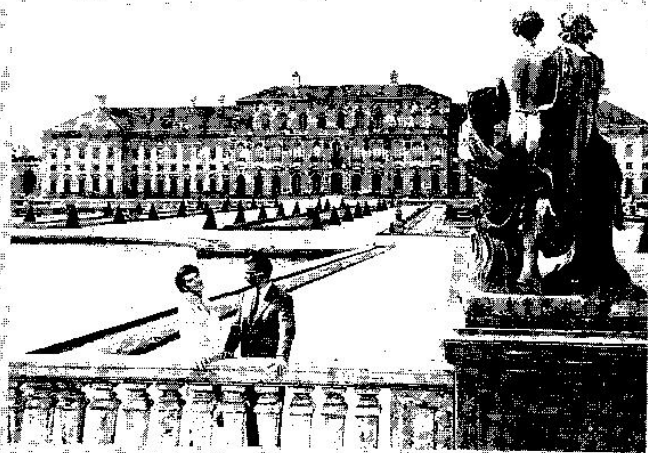
(producerként)

Les crimes de l'amour ('A szerelem bűnei', 1953); *Sötétség és kód* (*Nuit et brouillard*, Resnais, 1955); *Lettre de Sibérie* ('Levél Szibériából', Marker, 1958); *Szerelmem, Hiroshima* ('Hiroshima mon amour', Resnais, 1959); *Távol Marienbadban* ('L'année dernière à Marienbad', Resnais, 1961); *Deux ou trois choses que je sais d'elle* ('Két-három dolgot tudok róla', Godard, 1966); *Vétlen Baltazár* (*Au hasard, Balthazar*, Bresson, 1967); *Az érzékek birodalma* (*Ai no corrida*, Oshima, 1976); *A bádogdob* (*Die Blechtrommel*, Schlöndorff, 1979); *Párizs, Texas* (*Paris, Texas*, Wenders, 1984); *Berlin fölött az ég* (*Der Himmel über Berlin*, Wenders, 1987).

IRODALOM

Gerber, Jacques: *Anatole Dauman*, 1992.

Giorgio Albertazzi és Delphine Seyrig a *Távol Marienbadban* (1961) című Alain Resnais-film egyik jelenetében: A producer Dauman volt

Ingmar Bergman

(1918-)

A svédországi Uppsalában született egy lutheránus lelkész gyermekeként. Még tízéves se volt, amikor már bábszínházi előadásokat rendezett és saját filmeket forgatott. Tizenkilenc éves korában fellázadt szülei szigorú erkölcsi ellen, elhagyta a szülői házat, és elhatározta, hogy színházi rendező lesz. Mélyértelmű munkái már korán felhívták magukra a figyelmet, és 1944-ben kinevezték a helsingborgi városi színházba rendezőnek. Ezt malmöi, gothenburgi és stockholmi előadások követték; még filmes karrierje csúcán is sok idejét vette el a színházi munka, amelyet filmjeiben kamatoztatott és szénesített tovább. A színház, mondta egyszer, „olyan, mint a megértő feleség, a film jelenti a nagy kalandot, a pazarló és nagy igényekkel fellépő szeretőt”.

Maga is írt színdarabokat, s a film világában is íróként debütált. A *Hetsben* ('Örület', 1944), amelyet Alf Sjöberg számára írt, egy fiatalember győzelmeskedik egy szadista tanár hatalma fölött. A fiatalembereket elnyomó rosszindulatú apafigura végig jelen van korai munkáiban, akár ő a forgatókönyv szerzője, akár valaki más. E gyakran ügyefogyott és erőltetett kezdeti próbálkozások erőteljes egyéni képzelőerőről tanúskodnak, amelyet a szerző a háború előtti Carné és az olasz neorealizmus félig megemésztett hatását legyűrve küzdött ki magának.

Tizedik filmjével Bergman végre megtalálta saját hangját. A *Sommartek* ('Nyári közjáték', 1951) elégikus hangú összefoglalása egy szerencsétlen sorsú szerelemnek, viszont frissessége, bája és lírai tájzsemlélete megejtő. Hasonló értékeket vonultatott fel *Sommaren med Monika* ('Egy nyár Monikával', 1953) című filmjében, melyben Harriet Andersson, a sok színész közül az első, akinek pályáját Bergman egyengette, kérieltem érzéki előadást nyújt. Kevés báj s még kevesebb vigasz jellemezte azonban a *Fúrészpor és ragyogást* (1953), melyben egy zajos vándorcirkusz története nyújt alkalmat a rendezőnek arra, hogy az egyén megalázottságát és magányát ábrázolja.

A *Sommarnattens leende* ('Egy nyári éj mosolya', 1955)

című filmmel szerzett magának nemzetközi hírnevet: a film higgadt mozarti vígjáték, melyben a finom ironia tompítja a szerelem és boldogság mulandóságát érzékelte-tő képek súlyát. Majd három olyan film következett, amely a háború utáni nemzedék számára nemcsak a skandináv film, hanem általában véve az európai művészfilm lényegét sűrítette magába. A *hetedik pecsétfben* (1957) a metafizikai allegória a pestistől sújtott középkori Európába helyeződött; egy lovag épp hazatér a keresztes háborúból, és sakkozni a Halállal. A *nap végében* (1957), legibsenibb filmjében egy idős professzor (akit a veterán filmrendező, Victor Sjöström alakít) kutat az emlékei között, hogy életének érzelmi kudarcával szembesüljön. Egy másik középkori dráma, a *Szűzforrás* (1960) egy gyilkosság és bűnhődés legendáját meséli el újra.

Lehetséges, hogy ő sose vette annyira komolyan magát, mint rajongói; szerette „illuzionistának... személynevesztőnek” nevezni önmagát, amikor kritikusaiknak nézeteit névetségessé tette olyan szarkasztikus komédiákban, mint az *Ansiktet* ('Arc', 1958, a művészről mint sarlatánról készített groteszk parabola) és a *För att inte om alla dessa kvinnor* ('Nem beszélve a nőkről', 1964). De ugyanakkor munkásságának fővonala, ahogy Peter Cowie (1992) fogalmazott, „inkább befelé, mint kifelé irányult, a tudattalan sejtjei felé”. Miután lemondott a történelmi jelmezekről, csökkentette a stáb létszámát, s a helyszíneket is a kamardaraboknak megfelelően szűkítette, létrehozta a magány és kietlenség filmtrilógiáját: a *Tükör által homályosan* (1961), az *Úrvacsora* (1963) és a *Csend* (1963) szereplői magukat és egymást kínozzák, miközben szellemi irányítást és nyugalmat keresnek egy világban, amelyből hiányzik Isten.

Az 1966-os *Persona*, amelyben két asszony, egy lelki sérült színésznő és az ápolónője pszichikailag megsemmisíti egymást, új korszak kezdetét jelentette: távolodást a metafizikától, s elmerülést az emberi kapcsolatok gyilkos világában. A premier plánok, melyek mindig is kulcsszerepet játszottak Bergman filmjeiben, itt hipnotikus erejűvé nőttek. Mégis csak az 1973-as *Suttogások, sikolyokban*, két nő kölcsönös megkínzásáról szóló újabb klauszrofobikus tanulmányában nyerte vissza filmjeinek korábbi színvonalát, a kegyetlen közelségből fotózott arcokat.

A két film között egy sor kétségbeesett reflexióban mutat-
ta be a művész társadalmi, politikai és érzelmi tehetetlen-
ségét: a *Vargtimmen*ben ('Farkasok órája', 1968), a *Szégyen*-
ben (1968) és első filmjében, melyet egyszerre szánt film-
színházi és televíziós forgalmazásra, a *Ritus*ban (1969).

A hetvenes években filmes pályája leszállóágba került,
miután maga mögött hagyta az otthoni világot és színé-
szeknek zárt, családias körét, akik válogatott csapatot ké-
peztek filmjeiben és színpadi munkáiban. *Érintés* (1971)
című, egyetlen angolul beszélő műve jelentéktelen kísér-
letnek bizonyult, míg két (adózási problémák miatt)
Németországban forgatott alkotása kimerült a hisztéri-
kus agyonmagyarázgatásokban. A *Suttogások, sikolyokat*
leszámítva, az évtized legjelentősebb Bergman-filmje a
Jelenetek egy házasságból (1973), amely egy széthulló há-
zastársi kapcsolatot boncolgatott, s ötórás televíziós vál-
tozatban különösen megindító alkotás volt.

Bergman diadalmas visszatérése a formához – és gyö-
keréhez – a *Fanny és Alexander*rel (1982) következett be,
egy színpompás és szövevényes családi sagával, mely a
századfordulón játszódik Uppsalában. Sokakat megle-
pett a filmből áradó melegség és bővérűség, noha
Bergman már korábban ízelítőt adott vidámságból az
1975-ös *A varázsfuvola*ban. A *Fanny és Alexander* után beje-
lentette visszavonulását a filmezéstől, és néhány, a televí-
zió számára készített apróbb munkától eltekintve máig
megtartotta szavát. Nem valószínű, hogy Bergmannak
életében lesz még egyszer olyan kultusza, mint amilyen
a hatvanas évek elején volt. Ma már kevesen osztanák
Woody Allen áhítatos méltató szavait („valószínűleg a
legnagyobb filmrendező... a filmkamera feltalálása óta”).
S még így is elmondható, hogy egyetlen rendező se ural-
ta úgy egy nemzet filmművészetét, ahogy ő, és esetében
bizonyos mértékig ez ma is érvényes. Őt nevezhetjük az
első olyan filmrendezőnek, aki tartósan a filozófiai medi-
táció eszközeként kezelte a filmművészetet; ilyen érte-
lemben máig nem akadtak követői.

PHILIP KEMP

FONTOSABB FILMEK

Sommarlek ('Nyári közjáték', 1951); Sommaren med Monika
(Egy nyár Mónikával', 1953); Fűrészpor és ragyogás (Gycklarnas
afton, 1953); Sommarnattens leende ('Egy nyári éj mosolya',
1955); A hetedik pecsét (Det sjunde inseglet, 1957); A nap
vége (Smultronstället, 1957); Ansiktet ('Arc', 1958); Szűzforrás
(Jungfrukällan, 1960); Tükör által homályosan (Såsom i en
spegel, 1961); Úrvacsora (Nattvardsgästerna, 1963); Csend
(Tystnaden, 1963); Persona (1966); Vargtimmen ('Farkasok
órája', 1968); Szégyen (Skammen, 1968); Szenvedély (En passion,
1969); Suttogások, sikolyok (Viskningarna och rop, 1973);
Jelenetek egy házasságból (Scener ur ett äktenskap, 1973);
A varázsfuvola (Trollflöjten, 1975); Fanny és Alexander
(Fanny och Alexander, 1982).

IRODALOM

Bergman, Ingmar: *Bergman on Bergman*, 1973.
id.: *The Magic Lantern: An Autobiography*, 1988.
Cowie, Peter: *Ingmar Bergman: A Critical Biography*, 1992.
Wood, Robin: *Ingmar Bergman*, 1969.

Balra: Bibi Anderson és Liv Ullmann a *Personában* (1966)

lyet a mítoszról, valamint korunk politikájáról és kultú-
rájáról vallott nézetei alternatív kifejezési módjának te-
kintett. Franciaországban a *nouveau roman* két meghatá-
rozó egyénisége, Marguerite Duras és Alain Robbe-
Grillet – mindketten írtak forgatókönyvet Alain Resnais
számára (Duras a *Szerelmem*, *Hirosimához*, Robbe-Grillet
a *Tavaly Marienbadbanhoz*) – tovább folytatták a filmbe-
széléssel kapcsolatos kísérleteket saját rendezéseikben.
Miután a hatvanas évek elején Mexikóból visszatért Eu-
rópába a száműzetésbe kényszerített spanyol rendező,
Luis Buñuel egy sor olyan filmet készített, amely, a mű-
vész régi keletű szürrealista elkötelezettségének meg-
felelően, visszautasította és kikezdte a hagyományos er-
kölcöket, akárcsak a logikus elbeszélést.

A hatvanas-hetvenes évek folyamán sok filmben vált
gyakorlattá, hogy szabadon módosították vagy éppen
nem vették figyelembe az elbeszélői konstrukció szabá-
lyait, melyek hagyományosan az eseményeknek és a cse-
lekménynek voltak alárendelve, illetve összefüggéstelen-
ül adták elő a történetet (Godard, Buñuel) vagy úgy,
hogy azonos hangsúly került a cselekményre és a „holt
időre”, amelyben láthatóan semmi nem történt (Anto-
nioni, Eric Rohmer, Wim Wenders). Gilles Deleuze fran-
cia filozófus szavaival: a mozgás-kép elsőbbséget adott
az idő-képnek. A tér- és időélményt engedték eluralkod-
ni a forgatókönyv-szerkesztés konvencionális eljárás-
módjai által kifejezésre juttatott elbeszélésfejlődés-kény-
szer felett. Számos rendező, különösen Theodorosz An-
gelopolosz Görögországban (*Vándorszínészek – O thiasz-
szosz*, 1975), Jancsó Miklós Magyarországon (*Fényes
szek*, 1968) és Glauber Rocha Brazíliában (*A halál Anto-
niója – Antonio das Mortes*, 1969) a maguk elbeszéléseit
a módszeresen alkalmazott nagy látószögben fényképe-
zett, hosszú jelenetek köré építették fel, amelyekben az
atmoszféra szigorúan egy bizonyos időtartamhoz kötött,
s csak esetenként szakítja meg egy vágás, vagy, még rit-
kábban egy premier plán. Ellentétben (bár néha épp
kapcsolatban) a képre épülő megközelítéssel, más rende-
zők narrátorhangot és különböző verbális beszúrásokat
alkalmaztak a képi egyértelműség megkérdőjelezésére,
illetve a képhez fűzött kommentárként. Antonioni visz-
szafogott, szemlélődő stílusa éles ellentétben áll Godard
agresszív megközelítésével, míg más rendezők, például
Truffaut vagy Fellini, hol az egyik, hol a másik módszert
alkalmazták.

A korszak művészfilmjeinek sokfélesége nevetséges-
sé teszi azokat az időnkénti próbálkozásokat, melyek
a Hollywoodban és a többi szokványosan kommersz fil-
mes műhelyben tenyésző, világosan meghatározható
műfajként kezelték őket. Az igaz, hogy sok filmben kö-
zös vonásként mutatható ki a zsánerfilm szerkezeti sza-
bályainak elutasítása, valamint néhány pozitív jelleg-
zetesség: a nyitott elbeszélés, a holt idő túlsúlya, az „el-
idegenedett” hősök vagy antihősök stb. De a fősodorba

tartozó filmekről való eltérés sok különböző irányt vett, s ezeket nem könnyű egyetlen kategóriába belesűriteni. Abban is jelentős különbségek mutatkoztak, hogy az egyes filmek milyen mértékben tértek el a fősodortól. Az olyan destruktív rendezők mellett, mint Godard, akadtak kifinomult zsánerfilmrendezők is, mint Chabrol, valamint mások, például Truffaut, akik a két típus között foglaltak helyet; az olyan rendezőkkel szemben, mint amilyen Jacques Rivette, akinek minden egyes filmje új indulást jelentett, ott voltak az olyanok, mint Rohmer, akik nagy tudatossággal járták a maguk útját, már-már odáig jutva, hogy filmes alfajokat hozzanak létre.

Piaci szinten több a közös vonás a különböző filmek között. A fősodorba nem tartozó filmek esetében a nemzetközi sikertől függött minden; filmfesztiválokra mutatták be őket, mindenekelőtt Cannes-ban, Velencében és Berlinben, vagy ha nem, akkor Locarnóban, San Sebastianban, Karlovy Varyban, esetleg valamelyik kisebb, abban az időben alapított fesztiválon. Függtek e filmek továbbá a kritikusok és a forgalmazók erőfeszítéseitől, de legfőképp egy, az újra éhes és az esetenkénti egyhangúsággal szemben megértő közönség meglététől. S még ennél is alapvetőbb volt, hogy olyan elkötelezett producerek dolgozzanak a filmen, mint Anatole Dauman vagy Pierre Braunberger Franciaországban, Franco Cristaldi Olaszországban, akik készséggel támogattak eredeti teljesítményeket, ésszerűvé tették egyes rendezők extrém igényeit, s kihasználták a produkciós rendszerben rejlő lehetőségeket. E lehetőségek jelentős mértékben gazdagodtak, amikor a hatvanas évek folyamán bevezették az állami támogatás új formáit, például Franciaországban az előlegrendszer, valamint a hetvenes évtizedben, amikor a televízió sietett a mozi megsegítésére, különösen a ZDF Németországban és a RAI Olaszországban. Ha a fenti lehetőségek megadattak, akkor egy filmet meg lehetett jelentetni a piacon, aztán vagy lett közönsége, vagy nem; a közönséget pedig meg lehetett találni a film számára a specializált *art et essai* (művészet és kísérlet) körök szűkös világán kívül is. A heterogén európai filmművészetek támogatását a hatvanas-hetvenes években így biztosították hazájukban; e filmek megosztottak a piacon más új nemzeti filmművészetekkel, melyek Latin-Amerikában, Indiában, Japánban és más országokban bontakoztak ki.

KÖZJÁTÉK: 1968 MÁJUSA ÉS A POLITIKAI FILM

Még mielőtt a jelentős 1968 májusi események bekövetkeztek volna, már radikálisan új légkör kezdte éreztetni a hatását a filmművészetben; a helyzetet csak tovább élezte az amerikaiak vietnami háborúja. Az eljövendő események előszele volt érezhető egy több rendező által kompilált filmben (*Loin du Viêt-Nam – 'Távol Vietnamtól', 1967*), amely összehozta a veterán dokumentarista Joris Ivenst, az amerikai független filmes William Kleint,

valamint a francia új hullám teljes spektrumát képviselő rendezőket: Godard-t, Resnais-t, Agnès Vardát és a sorból leginkább kilógó, igencsak kommersz filmeket rendező Claude Lelouch-t, hogy együtt tiltakozzanak a háború ellen. Godard, aki régebben mintha a politikai jobboldal felé húzott volna, már korábban beépített vietnami háborús utalásokat filmjeinek zilált textúrájába: a sort *A bolond Pierrot* (Pierrot le fou) nyitotta meg 1965-ben. Godard 1967-ben a *La chinoise*-zal ('A kínai lány') folytatta e gyakorlatot: az ekkor még csak lappangó, egy évvel később azonban drámai körülmények között felszínre törő maoizmusra és egyéb szélsőbalos irányzatokra fordította figyelmét ebben a filmjében.

1968 májusának heves politikai indulatokkal teli légkörében számos francia rendező, technikai munkatárs és mások a filmkészítők egyesületébe tömörültek, s különböző javaslatcsomagokat terjesztettek elő a francia filmművészet demokratikus újjászervezésére: e javaslatok mind magukon hordozták az utópizmus jegyeit. Miután De Gaulle tábornok kormánya helyreállította a rendet, a nagy tervek gyorsan hamvukba holtak, de rövid ideig virágzott a politikai film műfaja, s a hatvannyolcas franciaországi megmozdulás Európa-szerte nagy hatást gyakorolt a független filmesekre s arra inspirált, hogy vetítéseket szervezzenek politikai filmekből a radikális közönség számára. Majdnem mindegyik jelentős filmkészítőt megérintették az 1968 májusi események, illetve következményeik. Még az általában apolitikus Chabrol is belépett a filmkészítők egyesületébe, később pedig felfedezte magának a Nada csoportszellemét (1974).

Ugyanakkor jelentős különbségek mutatkoztak a politikai filmkészítésen belül is; különösen azok között, akik a nagyközönség igényeit is kielégítő, többé-kevésbé konvencionális elbeszélésbe szándékoztak politikai tartalmat belevinni, és azok között, akik megpróbáltak alternatív formákat keresni a politikai tartalmak kifejtésére még akkor is, ha ez kisebb közönségsikert eredményezett. Az előbbi kategóriába sorolható Gillo Pontecorvo, aki *Az algíri csata* (*La battaglia di Algeri*, 1965) sikere után elkészítette *Queimada!* című filmjét (1968) Marlon Brandóval a főszerepben, valamint Marin Karmitz a harcias *Comaradesszal* ('Eltársak', 1969). Az utóbbi csoportba tartozott Godard, akinek a hatvanas évek végi filmjei egyrészt felfedezték a filmnyelvet (*Le gai savoir – 'A vidám tudomány', 1968*), másrészt agresszív politikai álláspontot közvetítettek (elsősorban a *British Sounds – 'Angliai hangok', 1969*).

Godard szlogenje, a „csináljunk politizálva filmeket” és a fősodorba tartozó filmek elleni támadásai („Hollywood–Moszfilm”) olyan nézeteket rejtettek, melyeknek eredete nem Európában, hanem Latin-Amerikában keresendő: a kubai filmkészítő, Julio García Espinosa vetette fel 1966-ban a „tökéletlen filmművészet” fogalmát, az argentin Fernando Solanas és Octavio Getino pedig

1969-ben kiadta „A harmadik filmművészet felé” című manifestumát. Végül is a hollywoodi mozi és az európai művészfilm (valamint a világ más tájain jelentkező kinövéseik) ellen egyaránt irányuló Solanas–Getino-féle „harmadik filmművészet” teória bizonyult a legnagyobb hatásúnak. A hetvenes évek közepére a legtöbb európai filmrendező, aki megtehetette, visszatért a játékfilmkészítéshez, miután a hatvanas évek végén kisebb vagy nagyobb mértékben letért erről az útról a politikai és esztétikai radikalizmus jegyében. De a harmadik filmművészet gondolata még a kiélezett hatvannyolcas idők után is hosszú éveken keresztül visszhangot vert, s nagy hatást gyakorolt a harmadik világ filmeseire, valamint az európai és észak-amerikai fekete diaszpóra művészeire.

A NEMZETKÖZI FILM

Az *utolsó tangó Párizsban* (L'ultimo tango a Parigi) elsőprősikere 1972-ben a filmművészet fokozódó nemzetközivé válására irányította a figyelmet; ez a folyamat az 1950-es években kezdődött. A Bernardo Bertolucci rendezte, Marlon Brando, Maria Schneider és Jean-Pierre Léaud főszereplésével forgatott *Az utolsó tangó...* olasz–francia koprodukcióban készült a United Artists részére. Nem ez volt az első eset, hogy egy „művészfilmes” rendező által készített európai film átlépett a határokon, s megjelent a világpiacon. A hatvanas években Carlo Ponti olasz producer megállapodást kötött az MGM-mel egy három részből álló, Antonioni rendezte filmsorozatra; ennek első része volt a *Nagyítás* (Blowup, 1966), majd a *Zabriskie Point* (1969) következett. A sort a *Foglalkozása: riporter* (Professione: reporter, 1975) zárta. És ott volt Visconti kétséges vállalkozása, *A párdúc* 1962-ben, nemzetközi szereposztással (Burt Lancaster, Alain Delon, Claudia Cardinale), amelyet Angliában és Amerikában a Fox forgalmazott erősen megvágott és vizuálisan rossz minőségű változatban.

Mégis, az általános gyakorlat szerint az európai filmrendezők mindenekelőtt hazai piacra dolgoztak, jóllehet a koprodukciók két vagy több országot vontak be a filmkészítési munkákba, majd további piacokat kerestek a forgalmazásra. A kisebb európai országokban élő rendezők különösen hátrányos helyzetben voltak, miután először is partnert kellett találniuk valamelyik nagyobb európai országban – Franciaországban, Olaszországban vagy Nyugat-Németországban –, hogy piacképes filmet hozhassanak létre. Például André Delvaux belga filmrendező 1968-as *Un soir, un train* (‘Egy este, egy vonat’) című produkciójától kezdve legtöbb filmjét francia–belga koprodukcióban készítette, *Rendezvous à Bray* (‘Találkozó Brayben’, 1971) című filmjében pedig Németország vett részt harmadik produkciós partnerként. Más rendezők nem voltak ilyen szerencsések: jelentéktelen (s nem feltétlenül felvevőképes) piaccal a hátuk mögött nagyban függtek a fesztiváloktól és a külföldi művészeti piacok

forgalmazóitól. (A legdrámaibb esetek egyike Angelopoulos *Vándorszínészek* című filmjével kapcsolatos, amelyet többé-kevésbé titokban forgattak Görögországban a diktatúra idején). Míg a koprodukciók kétségtelenül segítettek megfelelő piacokat találni a szerényebb költségvetésű filmek számára, a drágább produkcióknak nagyobb piacra volt szükségük, ha azt akarták, hogy a kiadások megtérüljenek.

Ugy tűnt, a nagyobb piacokhoz vezető út az amerikaiak produkciós részvétele segítségével válik járhatóvá. Egy nagy amerikai forgalmazó részvétele a produkcióban nem csupán az amerikai piacokat tette nyitottá, de Európában is forgalmazási előnyt jelentett. Ám az amerikai piacot jobban érdekelték az olyan európai produkciók, amelyekre a „minőség-hagyomány” pecsétjét ütötték, mint azok, amelyek a művészfilm körvonalak nélküli karakterisztikumával rendelkeztek.

Ily módon csak igen kevés film tudta meghódítani az amerikai piacot. E kevesek közé tartozott Bertolucci újabb filmjeinek nagy része, Jane Campion *Zongoraleckéje* (The Piano, francia–ausztrál koprodukció) és Ridley Scott-tól a *baljós 1492: a Paradicsom meghódítása* (1492: The Conquest of Paradise). Az angol filmek nagy általánosságban több sikerrel ostromolják az amerikai piacot: a közös nyelv és a két ország filmipara közti régi kapcsolatok sokat segítenek. A piacra jutás árát azonban meg kell fizetni, ami a jellegtelen közép-atlanticizmus elfogadásában nyilvánul meg, s Nagy-Britannia és Európa általában mint a „kulturörökség” letéteményese szerepel a marketingben. A művészet értékei, melyeket az új hullám látszólag elvetett, most bosszúból visszatértek, s az amerikai közönség számára az európai művészfilm továbbra is azonos az olyan produkciókkal, mint Ismail Merchant és James Ivory 1987-es E. M. Forster-adaptációja, a *Szoba kilátással* (A Room with a View).

A főként európai közönség számára készült filmeket szintén bizonyos mértékű egyneműség és sajátosan kimódolt európai tematika jellemezte. Márpedig olyan általános európai közönség, amelyre az efféle filmeket építeni lehet, nem létezik, s a legsikeresebb „kulturörökség”-filmek többnyire azok voltak, amelyek megőriztek valamit nemzeti sajátosságukból, amely vagy a kellemesen ismerős jellegben, vagy a vonzó egzotizmusban volt tetten érhető. Míg a hetvenes években számos filmet készítettek a közeli múltból (a fasizmusról, a gyarmatosításról, a második világháborúról), addig a nyolcvanas években egy olyan múlt vált gyakori filmtémává, amelynek nincs közvetlen kapcsolata a jelennel, s időben túlságosan távoli ahhoz, hogy kortársi emlékek létezhesse-nek róla. Ezt a távolságérzést nyomatékosítja a 19. és korai 20. századi irodalmi forrásokhoz való visszanyúlás is, ami a filmre helyezi a „klasszikus” művészet második szűrőjét. Csak ritkán fordul elő olyasmi, ami Sally Potter ötletes Virginia Woolf-adaptációjában, az *Orlandóban*